

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

 Δ. Καραγιάννης: «*Αρχαιοελληνική Προτοπορία στα Οικονομικά*», Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2007, σσ. 300.

Μία ιδιαίτερος σημαντική συμβολή για την ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα, όχι μόνον των ιστορικών της οικονομικής σκέψης, αλλά και άλλων κοινωνικών επιστημόνων, αποτελεί το έργο του Α.Δ. Καραγιάννη, “Αρχαιοελληνική Προτοπορία στα Οικονομικά” Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2007. Το έργο συνιστά μία επιμελημένη και άρτια παρουσίαση για το ελληνικό κοινό διεθνών κυρίως μελετών και επιστημονικών δημοσιεύσεων του συγγραφέα, αναθεωρημένων και κατάλληλα προσαρμοσμένων στις απαιτήσεις του κοινού στο οποίο απευθύνεται. Εύληπτο και προσιτό, γραμμένο με απολύτως κατανοητό γλωσσικό ύφος και με ιδιαίτερη αισθητική επιμέλεια, το βιβλίο του Αναστασίου Καραγιάννη δεν παύει να αποτελεί σημαντική επιστημονική συμβολή στις σχετικές συζητήσεις, τόσο σε διεθνές, όσο και στο ελληνικό ακαδημαϊκό επίπεδο.

Ο τίτλος του έργου είναι δηλωτικός της θέσης του συγγραφέα: οι αρχαίοι Έλληνες, και ιδιαίτερα οι Αθηναίοι, ήταν πρωτοπόροι στα οικονομικά θέματα όχι μόνο σε θεωρητικό, αλλά και σε εμπειρικό επίπεδο με την αναγκαία ωστόσο διευκρίνιση, ήδη στην εισαγωγή (σ. 14), ότι οποιαδήποτε μεταγενέστερη ανακάλυψη δεν ανάγεται κατ’ ανάγκην στο αρχαιοελληνικό πνεύμα. Η προβληματική του έργου είναι ευρύτατη: περιλαμβάνει ζητήματα ιστορίας οικονομικής σκέψης, οικονομικής ιστορίας και θεωρίας επιχειρηματικότητας, καθώς και οικονομικής ηθικής στα πλαίσια της αρχαιοελληνικής κοινωνίας και οικονομίας. Τα αντίστοιχα ζητήματα τυγχάνουν τεκμηριωμένης διεπιστημονικής προσέγγισης που αξιοποιεί υποθέσεις και θεωρίες της Οικονομικής, αλλά και άλλων κοινωνικών επιστημών, όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο. Κύρια θέση που υποστηρίζεται στο έργο είναι η διάδραση αξιακών και κανονιστικών αρχών αφ’ ενός, και θεσμών αφ’ ετέρου, με άμεσες επιπτώσεις στην οικονομική συμπεριφορά, την επίδοση των οικονομικών συστημάτων και την οικονομική ανάπτυξη. Βασικές αξίες της αθηναϊκής κοινωνίας (επιδίωξη ελευθερίας, διασφάλιση δικαιοσύνης στις οικονομικές συναλλαγές, εργασία ως βιοτική στάση, υψηλός βαθμός αλτρουισμού) απέβησαν ευεργετικές στην ανάληψη οικονομικών δραστηριοτήτων. Από την άλλη, κεντρικά θεσμικά

στοιχεία (δημοκρατία και πολιτική ελευθερία, ατομική ιδιοκτησία, εγκαθίδρυση ισονομίας και ισοπολιτείας, δικαιοσύνη των φορολογικών μηχανισμών) έθεσαν τις προϋποθέσεις ευημερίας και κοινωνικο-οικονομικής προόδου στην αρχαία Αθήνα των κλασικών χρόνων. Αντιθέτως, η ανυπαρξία οικονομικών κινήτρων, θεσμών και μηχανισμών στην αρχαία Σπάρτη ελαχιστοποιούσε τα περιθώρια προαγωγής της υλικής ευημερίας (σσ. 97-108). Σε αντίθεση προς την αθηναϊκή οικονομία, οργανωμένη στα πρότυπα μιας αγοραίας οικονομίας με οικονομική ελευθερία, ανάπτυξη και ευημερία, η οικονομία της Σπάρτης λειτουργούσε ως κλειστή οικονομία, με κύριο στόχο την επίτευξη ενός ελάχιστου βαθμού οικονομικής αυτάρκειας (σσ. 126-127). Με βάση, συνεπώς, τη διαπίστωση ότι «οι θεσμοί, όπως και οι ηθικές αξίες, εμφανίζονται ενδογενώς σε μία κοινωνία» (σ. 137), η επιλογή κατάλληλου θεσμικού πλαισίου συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση οικονομικής ανάπτυξης.

Ο συγγραφέας υιοθετεί δύο βασικές έννοιες στις αναλύσεις του. Η καθιέρωση και διεύρυνση αρχών γενικευμένης ηθικότητας (εμπιστοσύνης, εντιμότητας, συνέπειας) στις οικονομικές συναλλαγές συνιστά στρατηγική αποτελεσματικής αποθάρρυνσης των άδικων συναλλαγών, μείωσης του συναλλακτικού κόστους και βελτίωσης της οικονομικής αποτελεσματικότητας κατά τρόπον αριότερο σε σχέση προς την επιβολή ακόμη και των βέλτιστων εννόμων ρυθμίσεων (σσ. 87-88). Από την άλλη, η οριοθετημένη επιχειρηματικότητα στην αθηναϊκή οικονομία υποδηλώνει τη δυνατότητα κοινωνικής οριοθέτησης των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στη βάση ισχυρών ηθικών και κοινωνικών επιταγών. Οι Αθηναίοι, στην προοπτική αυτή, είχαν σαφή αντίληψη της λειτουργίας της επιχειρηματικότητας (σσ. 150-160) και διέθεταν πλήρη επίγνωση των χαρακτηριστικών του επιτυχημένου επιχειρηματία (σσ. 161-163). Αποτελεσματική διοίκηση της επιχείρησης, ανάληψη κινδύνου, διερεύνηση δυνατοτήτων επικερδούς επένδυσης ως βασικές επιχειρησιακές δραστηριότητες οριοθετούνταν δραστικά από ηθικο-φιλοσοφικές δεσμεύσεις που περιόριζαν σημαντικά την ακόρεστη επιδίωξη πλούτου και προέβαλαν την ανάγκη σαφούς κοινωνικής αποδοχής και επιδοκμασίας των επιχειρηματικών ενασχολήσεων. Συνεπώς, η επιχειρηματικότητα στην αρχαία Αθήνα δεν αποτελούσε μόνον δυνατότητα οικονομικής ανέλιξης, αλλά και μέσο μείωσης των οικονομικών ανισοτήτων ή επίτευξης αναδιανομών εισοδήματος και πλούτου υπέρ του κοινού αγαθού, δηλ. του συλλογικού οφέλους (σ. 178).

Σημαντικό επίτευγμα της αθηναϊκής οικονομίας, που αποτελεί ασφαλώς και αιτούμενο των σύγχρονων οικονομιών της αγοράς, υπήρξε η εναρμόνιση ατομικού και δημοσίου συμφέροντος. Ατομικό συμφέρον και ευημερία συναρτώντο άμεσα προς το γενικό συμφέρον (σ. 46), με παράλληλη κοινωνική καταί-

σχύνη της αισχροκερδούς (δηλ. καιροσκοπικής) συμπεριφοράς (σ. 73) και επιβράβευση της κοινωνικά στοχευμένης επιχειρηματικότητας. Βασική διαφορά μεταξύ αθηναϊκής οικονομίας και σύγχρονων οικονομιών υπήρξε ο υψηλός βαθμός αλτρουισμού και η καταδίκη της υπέρμετρης επιδίωξης πλούτου που διέκρινε την πρώτη, γεγονός που έθεσε τα θεμέλια μιας «ανθρωπιστικής οικονομίας», επίκαιρης ακόμη και για τη σύγχρονη πραγματικότητα (σσ. 51-52). Ο συγγραφέας στη συνέχεια, φροντίζει να εξηγήσει επαρκώς ένα αναμενόμενο ερώτημα, βάσει της προηγούμενης ανάλυσης του: για ποιόν λόγο δεν σημειώθηκε τεχνολογική επανάσταση στην αρχαία Ελλάδα. Ασφαλώς στην αρχαιοελληνική οικονομία εξέλιπαν εκείνα τα τεχνολογικά επιτεύγματα που θα έδιναν περαιτέρω ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη λόγω της εγγενούς δυναμικής της τεχνολογίας, ενώ παράλληλα η ποιοτική και ηθική διάσταση της οικονομίας των πόλεων-κρατών συνιστούσε ενδεχόμενο ανασχετικό παράγοντα τεχνολογικής προόδου (σσ. 184-187). Ταυτοχρόνως, η φιλοσοφική διάνοηση δεν αντελήφθη επαρκώς τα ευεργετικά αποτελέσματα του ανταγωνισμού και του ατομικού συμφέροντος (σ. 245), παρά τις πρωτοποριακές για την εποχή ιδέες σε ζητήματα εργασιακής ηθικής, τις αιτίες συσσώρευσης πλούτου και εύρυθμης λειτουργίας της οικονομίας (σ. 270) ή άλλες σημαντικές οικονομικές διεισδύσεις (σ. 208).

Για την οπτική του έργου, η επικαιρότητα των αθηναϊκών οικονομικών επιτευγμάτων είναι αναμφίβολη: συμμετοχικότητα στη λήψη αποφάσεων και τον επιμερισμό καθηκόντων και οικονομικών υποχρεώσεων, επίτευξη και διάχυση μιας γενικευμένης ηθικής στάσης και σύγκλιση ατομικού και συλλογικού συμφέροντος συνιστούν μηχανισμούς υιοθετήσιμους και από τις σύγχρονες, προηγμένες οικονομίες της αγοράς (σ. 52). Επιχειρηματική καινοτομία, σε συνδυασμό προς την υιοθέτηση ενός λειτουργικού θεσμικού πλαισίου, καθώς και ιδιαίτερη ευαισθησία σε ζητήματα ηθικής διαπαιδαγώγησης και καλλιέργειας ενός ήθους ως στάσης ζωής, αποτελούν στοιχεία της αρχαιοελληνικής αντίληψης για την οικονομία που μπορούν να οικειοποιηθούν κατάλληλα από τις αναπτυσσόμενες χώρες (σ. 138). Σε αντίθεση, συνεπώς, προς τις θέσεις για «πρωτογονισμό» της αρχαιοελληνικής οικονομίας, η δυναμική των παραπάνω επιτευγμάτων είναι δυσχερές να παραθεωρηθεί ή να υποβαθμισθεί (σ. 88).

Η επιχειρηματολογία του συγγραφέα θεμελιώνεται πλήρως σε μία διεξοδική και τεκμηριωμένη ανάλυση πηγών και πρωτογενούς υλικού από την αρχαία ελληνική γραμματεία, καθώς διαφαίνεται και από την εμπειριστατωμένη παράθεση αποσπασμάτων, εδαφίων ή χωρίων στις εκτενείς υποσημειώσεις του έργου. Η ευχερής χρήση των πρωτογενών πηγών προσδίδει ακόμα μεγαλύτερη αξία και κύρος στο έργο, καθώς ο συγγραφέας δεν θεωρητικολογεί χωρίς να

τεκμηριώνει, ούτε αρκείται στην επανάληψη ευρύτερα γνωστών και μεμονωμένων παραπομπών, χωρίς να εμβαθύνει κριτικά στις πηγές. Κυρίως, όμως, η οπτική και προβληματική του Α. Καραγιάννη εναρμονίζεται πλήρως προς το σύγχρονο διεθνές ενδιαφέρον για την αρχαιοελληνική οικονομική σκέψη, αλλά και για την αρχαιοελληνική οικονομική οργάνωση. Σε επίπεδο ιστορίας των αρχαιοελληνικών (και ελληνο-ρωμαϊκών) οικονομικών ιδεών, υψίσταται σοβαρό διεθνές ερευνητικό ενδιαφέρον, όπως συνάγεται από τις σχετικές μελέτες των S. Todd Lowry, Takeshi Amemiya, Louis Baeck, Gloria Vivenza και Cosimo Perrotta. Αλλά και στο συναφές, αν και διακριτό επίπεδο της ιστορίας των αρχαιοελληνικών θεσμών και αντίστοιχων οικονομικών πρακτικών, σύγχρονες ερευνητικές συμβολές αναιρούν σταδιακά την μέχρι πρότινος ισχύουσα και παραδεδεγμένη αντίληψη για τον «πρωτογονισμό» της αρχαιοελληνικής οικονομικής οργάνωσης. Οι πρόσφατες μελέτες των Paul Christesen για τον οικονομικό ορθολογισμό στην Αθήνα του 4ου π.Χ. αιώνα, του Kevin Green για την «τεχνολογική επανάσταση» στον ελληνο-ρωμαϊκό κόσμο, του Walter Scheidel για την οικονομική ανάπτυξη στον ελληνοιστικό και ρωμαϊκό κόσμο, του Ian Morris για την Ελλάδα της πρώιμης εποχής του σιδήρου, του Robin Osborne για την Αρχαϊκή Ελλάδα, του John K. Davies για την Κλασική Ελλάδα, καθώς και του Joseph Manning για την Ελληνοιστική Αίγυπτο αποτελούν την υλοποίηση ενός σύγχρονου ερευνητικού ενδιαφέροντος σε ζητήματα θεσμών και οικονομικής μεγέθυνσης στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Επιπλέον, η ταυτόχρονη αξιοποίηση πηγών, αναφορών των κειμένων, αλλά και αρχαιολογικών ευρημάτων κατέστησε δυνατή αυτή τη νέα ερωτηματοθεσία σε ζητήματα οικονομικών θεσμών του αρχαίου κόσμου στα πλαίσια νέων θεματικών, ελάχιστα διερευνήσιμων μέχρι την τελευταία δεκαετία. Από την οπτική αυτή, το βιβλίο του Αναστασίου Καραγιάννη αποτελεί μία επιπλέον συμβολή στην προσπάθεια να κατανοήσουμε εκ νέου την εγγενή οικονομική και κοινωνική δυναμική, αλλά και τις σύγχρονες προεκτάσεις των αρχαιοελληνικών επιτευγμάτων στο πεδίο των ιδεών, των νοημάτων, αλλά και των πρακτικών και των αντίστοιχων οικονομικών συμπεριφορών.

Γιώργος Γκόσης

*Επιμ. Καθηγητής, Τμήμα Μ.Ι.Θ.Ε.
Πανεπιστήμιο Αθηνών*

Γεράσιμος Μέριανος

*Διδάσκων Π.Δ. 407/80, Τμήμα Μ.Ι.Θ.Ε.
Πανεπιστήμιο Αθηνών*